ІЗ ТЕМНОГО ПЕРЕДПОКОЮ

Уранці Ян спустив ноги з тапчана і, ліниво позіхаючи, обвів очима напівтемний передпокій заводської контори — хтось, здається, стукав знадвору?

Увійшла його жінка Клімця. Принесла з посьолка їжу та мішка.

Тільки зараз Ян згадав, що сьогодні субота й що він уже два тижні, як не був у посьолку. Клімця прийшла з мішком — отже, сьогодні треба нести додому вугілля.

Ян скривився, пошкрябав щоку й буркнув:

— Сідай.

Кожного разу, коли треба було йому крадькома переносити додому вугілля, Ян почував себе трохи ніяково. Іноді пробував відмовлятися (можуть, мовляв, піймати), але Клімця завжди упевнено говорила:

— Та що ти, старий?.. Наче тобі вперше?.. Пронесеш якось... Чи, може, жалко, завод збіднє? — і похнюпившись тихо додавала:

— Треба ж...

Ян знав, що треба, бо вугіллям не страшно розводити апарата — диму нема,— та й питво виходить чистіше й без "душка". І хоч він вагався, але врешті всі його вагання перемагала одна думка: тепер, коли завод вважається за народне добро, справді не слід себе обмежувати можливостями. Не гріх-бо тепер для таких хазяїв, як більшовики, і весь завод димом пустити, не то що грудку вугілля взяти...

Ян зібгав мішка й поклав його в куток під сходи.

— Ну, що там дома? — спитав похмуро.

— Та що дома?.. Те саме. Білизни я тобі не принесла, прийдеш сьогодні, то переміниш,— заклопотано сказала Клімця, зв'язуючи вузлика.

— А Зоська як? Чи дивишся за нею?

— Зоська? Хіба її тут не було?

— Ні. А хіба й вона з тобою?

— Еге ж... Мабуть, забігла кудись. То ж іще золотко... Таке дівчисько, як добрий москаль, а все вітер у голові...

— А хіба що? — насторожився Ян.

— Розбалував ти її, он що... Як же, одиначка! — дражливо хитнула Клімця головою й повернула до дверей.

Ян хотів її зупинити, хотів ще спитати про дочку, але тільки м'яко-докірливо сказав:

— І чого ви так рано розходилися?

— Рано? Може, роботи мало? Четверо рук, і то не вправляємось,— гукнула вже з порогу.

Ян подивився їй услід, провів долонею по обличчю і, підтягнувши очкура, почовгав у контору. Був він ще досить кремезний, хоча добрих піввіку стояло за ним. Тільки спина трохи вгнулася — горб.

У конторі, як завжди, почав обходити всі столи й витирати порох. На одному столі здмухне щось, звіє, на другому байдуже помахне раз-другий, неначе мух зганяє.

Так щодня, поки нікого не було, товкся він із ганчіркою в руках, пересовував стільці, столи, мурмотав щось під ніс, прикидав звиклим оком, чи все гаразд.

Від ганчірки знялася курява, і з вікна навкоси через усю кімнату пав золотий стовп. Ян чомусь на хвилину зупинився перед ним, задивився, як танцювали тисячі чудних порошинок, і йому почало згадуватися щось далеке, зажурне. Здавалося, що колись так уже було, чи снилося... Якраз отак стояв у золотому стовпі, так само вранці, тільки ще щось було, дуже гарне — трудно згадати...

А надворі дзвеніла весна. Був той час, коли в заводському палісаднику цвів ясмин, солодкою тугою переповнюючи груди, а ночами над заводом і посьолком лунав невгавучий соловйовий захлин.

Ян розчинив вікно. Дихнуло бадьорим, ранковим холодком, і тьмяно запахли квіти.

За палісадником, далеко в дворі, стояла купка людей. Серед них у шкіряній куртці й такому ж кашкеті голова завкому — Савка Безулий.

Обличчя Янові враз змінилося — пізнав Савку.

Ач, шкіряний чорт,— сердито пробубонів він,— ще з досвітку на ногах... мов справжній хазяїн...

Він тільки одвернувся, щоб швидше прибрати в завкомовій кімнаті, як раптом затріщали кущі. Кинувся до вікна — в палісаднику двоє хлопців хапливо общипували ясминові віти.

— А то куди? я ттобі! — гукнув Ян, замахуючись ганчіркою.

Хлопці враз майнули через паркан, і один з них, висолопивши язика й скорчивши "пику", обурено прохрипів:

— У-у... Бар-р-бос!

Потім, одбігши трохи, обидва зайшлися реготом.

Ян у відповідь трахнув вікном. Іншим разом він провчив би їх, знали б, шибеники, як зневажати старших, а тепер...

— Зачепись-но тільки, тепер же "слабода"... — сварливо-іронічно покрутив головою й пішов до Савчиної кімнати.

Суворо відстовбурчивши вуса, він махнув кілька разів ганчіркою по шафі, потім зупинився поглядом на легенькій посмішці Ілліча, що схилявся над столом, пожував якусь невиразну думку й раптом поспішно взявся до роботи.

Не любив Ян цієї кімнати. Навіть більше — ненавидів її. Він бачити не міг і голову завкому, того самого, що колись бігав пастушком та на людях світив голою... Колись Савка звертався до Яна (а Ян був тоді поважний панський кучер) не інакше, як "дядю". А тепер Савка засідає в цьому кабінеті на місці колишнього хазяїна й каже Янові:

— Товаришу...

"Який я тобі, бісового батька, товариш? Може, разом на вигоні пасли? А може, з пам'яті випало, як я тебе пояском частував за яблука з директорського саду?" — часто думав Ян.

Він не міг забути, як Савка, коли знялася революція, погрожував йому наганом, вимагаючи одімкнути директорську стайню, як потім привселюдно махнув його по шапці, ще й погрозив:

"Чекай-но, паніє-Яніє, з тобою окремо побалакаємо".

І побалакав — другого ж дня скинули Яна з кучера. Натерпівся він лиха, поки впросився сторожем до контори.

Правда, все це було кілька років тому, затерлося, попливло з бистрими днями, але образа важким намулом осіла в Яновому серці. Він був надто гордий: раніш його всі поважали, збити шапку з себе він навіть економові не дозволив би, не то що якомусь "молокососові" Савці.

А тепер, придивляючись до всього, що творилося довкола, він тільки плечима знизував і ніяк не міг збагнути й звикнути.

Скінчивши прибирання, Ян повернув до передпокою. Витяг із кутка відро, умився, потім залізним гребінцем старанно розчесав рудувато-сиве липке волосся на голові й бучні з бакенами вуса.

Це давня Янова звичка. Ще з тих часів, коли був льокайчуком, а пізніше кучером. Звичка, за яку його й досі подражнювали "пан-Яном". Та як би там не говорили, як би скоса не дивилися, він тільки одно знав: чистому шляхтичеві завжди більше поваги, а замурзаній "шантрапі" завжди заздро на чистого. Тому й у свята конче чіпляв гумового комірця й сумлінно натирав ваксою чоботи.

Перехрестившись на куток із павутинням і прошепотівши коротку молитву, він нарешті вийняв з торби сніданок і повагом, не кваплячись, сів у широке старовинне крісло з продраним дном.

Це крісло він сам роздобув собі. Приволік його до передпокою із заводської возовні, де воно валялося серед мотлоху, і хоч із крісла

випиналися разом із тирсою голі пружини, але він, наче яку цінність, ревниво оберігав його й нікому не дозволяв на нього сідати. Хіба що його "стара", пані Клімця, зайде з посьолка або дзиґою вскочить донька, весела Зося — їм можна.

Згадав Зосю... Зося!.. Щось він став за нею помічати... Ну, та хто його зна... може, так здалося?..

З темним передпокоєм і з кріслом Ян давно освоївся й навіть звик до них. Тут-бо він жив, лише від часу до часу навідуючись до посьолка, а до того ще й попахувало від них знайомими старими часами.

За дверима, за вікнами котилися бистрі, радісні дні. Там співало переможно життя, там пропливали шумні, заквітчані маніфестації й гриміли гімни, а він, мов той павук у куточку, сидів у темному передпокої, прислухався до всього й лише досадно хитав головою:

— От кумедіянти,— говорив він,— і коли воно це все скінчиться?..

Після сніданку Ян механічно труснув капшучком і скрутив товсту цигарку з конторського паперу. Під зруділими аж червонястими від диму вусами зашкварчало. Сіренькі очі забігли в щілини, і все обличчя поринуло в синьому солодкому димі.

Починався робочий день. Частіше починали рипіти двері — обридло вже. Так учора, так позавчора — увесь час отак...

Ще здалеку Ян пізнавав кожного по ході. Декого він навмисне не помічав, а декому привітливо казав "добридень" і відчиняв двері. Він добре знав, кому й скільки треба взичити уваги.

Ось учулися Савчині кроки, і він враз повернувся спиною та вдав із себе заклопотаного: хай, мовляв, начальство знає, що служба на місці, але з таким начальством краще не бачитись.

До контори тепер приходили веселіші, ніж завжди, якісь свіжіші. Більшість у білому. Дівчата з квітами на грудях і в зачісках, верткі та бадьорі. Навіть бухгалтер, чорствий похмурий дідок, проходячи сьогодні через сінці, мугикав під ніс невиразну пісеньку.

Весна впливала й на Яна. Він мимоволі переймався теплим настроєм. Якесь лагідне заспокоєння сповняло його, розбавляючи застарілу ворожість, і робило його добрим.

За дверима в конторі вицокували вже рахівниці, горошком розсипалися машинки, і над усім стояло придушене гудіння робочого дня.

А через напівтемний передпокій усе проходили й проходили заклопотані люди. Вони сливе не помічали Яна в глибокому кріслі. Вони байдуже шаркали повз нього.

Ян теж з-під навислих брів мляво дивився на них, радий, що його не турбують. І не хотілося йому думати ні про що. Хіба про минуле... Він спочивав душею тоді, коли думки були в далекому-давньому. Тоді радісно й тепло німіло в його грудях.

Було ж у Яна давнє — чи вернеться... Чи вернуться до нього спокійні, ситі дні, коли не треба буде труситися над кожним грошем, і Клімця знову пектиме смачні млинці, ставитиме до обіду шкалика, коли його всі будуть поважати й ніхто не посміє йому сказати "барбос"? А Ян зодягне розцяцькованого жупана і, вийшовши на плац перед стайнею, де хлопці маніжать баских коней, крутне вуса й гаркне на весь двір:

— Смали з батюги, бо не дам кандьору!..

Або вилетить четвернею в степ, на смерть лякаючи подорожніх, а паничі тільки регочуть ззаду та ляпають по спині: "Ех і Янек!..".

— Товаришу,— висунулась із контори голова "входящого",— завком кличе.

І дорогі спогади враз урвалися...

Ян закліпав очима, зововтузився, пішов.

— Здрастуйте, товаришу Яне,— просто й чемно, за своєю звичкою, привітався Савка.

— Драс... — мугикнув Ян понуро. Йому стало незручно.

— Віднесіть, товаришу, цього листа до клубу й зараз же повертайте з відповіддю.

Ян механічно зачовгав до дверей.

...В клубі, що стояв на другому кінці заводу, незважаючи на робочий час, було шумно. Гупали молотками в стіни — щось прибивали. Молодь рухливо сновигала з прапорами, з ялиновими вітами.

— Що це у вас таке? — іронічно, примруживши очі, спитав Ян у першого ж хлопця.

— Сьогодні будуть червоні хрестини.

— Хрестити, значить, будете? — посміхнувся Ян. — Значить, на попів перевелися?.. Ну, і діла...

На виході зацікавлено глянув у розчинену залю, де шуміла молодь, і вражено одхитнувся: серед дівчат, що плели гірлянду, сиділа на підлозі його Зося. Придивився уважніше — так, це вона, його золотокоса Зося в рябенькій блузочці.

— Зосю! — гукнув Ян.

Гупали молотки, стояв веселий галас, і вона, мабуть, не розчула.

— Зоська! Клята дитино! — гукнув дужче, але її зовсім заслонили.

Ян згадав, що Савка чекає, і махнув рукою. Вирішив потім побалакати.

Всю дорогу до контори думав про дочку й ніяк не міг утямки взяти, чому вона досі крутиться на заводі, та ще й у клубі, та ще й у суботу, коли й дома роботи багато. І чому не зайшла до нього? Мабуть, побоялася... Збрехати не хотіла, а добре пам'ятає, що він їй боронить по клубах ходити.

Це Яна занепокоїло. Зосю, найбільшу свою цінність, він любив над усе. Він її вважав за свою непорушну власність, на яку вже ніхто, крім нього, не має права, і ревниво пильнував її.

Передавши Савці відповідь, повернув до передпокою, але сидіти вже не міг. Тремтіли руки, як крутив цигарку. Похапливо скурив, кинув у куток і тут же згадав, що в кутку лежить мішок на вугілля, який може затлітися. Кинувся до мішка, притоптав чоботом. Потім обережно розгорнув, придивляючись, чи й справді не пропалило, і роздратовано шпурнув під сходи.

Вугілля, Зося, Савка — все змішалося, закрутилося, попливло...

Ніяк не міг зрозуміти Зосю. Помічав уже з деякого часу, що Зося відбивається від рук, але заспокоював себе тим, що Зося молода — хочеться ж їй погуляти! Та все ж таки невже вона не розуміє, не відчуває? Невже вона?..

Темне підозріння гадючкою звивалося під серцем і всмоктувалося глибше й глибше...

І знову Ян у кріслі. Розгубився. Замислився.

Гукали на нього — він незрозуміло підводився, наче зі сну, а потім, повернувши, знову сідав і думав.

Вже одлунав гудок перерви. День пішов на схил, і в темний передпокій закрався обережний промінь.

Скрутити б іще цигарку та затягнуться так, щоб аж... аж раптом із контори з папірцем в руках вискочила Зося.

Він здивовано розкрив рота.

— Коли ж це ти пройшла, що я й не помітив?

— А ви, мабуть, дрімали собі... Я з людьми — ви й не помітили...

І Зося, сунувши папірця за пазуху, завовтузилася пальцями в пучечку квітів, приколотих до блузки.

Була вона ставна, рухлива, краща, як здавалося Янові, за всіх. Ніжно глянув на неї, і від бистрих очей, від золотого прядива з-під косинки, від соковитого розрізу темних губ запахло йому сьогоднішнім бадьорим ранком. Гордо й щасливо усміхнувся і, кивнувши головою в бік контори, спитав:

— Чого ходила?

— Михайлов захворів... Просив, коли буду на заводі, щоб нагадати про нього.

— Коли буду на заводі... А навіщо тобі той завод здався?

Груди їй схвильовано підіймалися, пальці тремтіли на квітах.

Голову схилила низько й почала тихенько щось наспівувати.

Ян покрутив головою.

— А що то в тебе за бумажка?

— Де?

— В пазусі.

— А... то теж Михайлову просили з контори передать.

— Покажи.

— Ото... Все одно не прочитаєте ... Нащо вам? — і притиснула руку до грудей.

— Та покажи.

— Та не цікаво, їй-бо, не цікаво... — зніяковіла й заморгала очима.

— Ой, краще б ти з Михайловими діла не мала...

З-під навислих брів пильніше глянув на зашарілі Зосині щоки й пройшовся рукою по вусах. Далекий взагалі від гадки, що Зося може від нього з чимся уперто таїтися, він і зараз хотів повірити їй, але настирлива гадючка сильніше й сильніше всмоктувалася в серце.

— А що ж там дома?

— Та... нічого...

— Що мати робить?..

В цей час вихраста голова хлопця, що вранці ламав ясмин, просунулася через двері і, пізнавши у напівтьмі дівчину, крикнула:

— Зоська! А йди! Там тебе кличуть...

Зося стрибнула до дверей. І враз, наче ззаду піддало пружинами, виплигнув Ян із крісла.

— Стривай!

Зося зупинилася за порогом.

— Іди сюди!

— Та мені ніколи. Там чекають...

— Іди, кажу! — підняв по-батьківськи голос, але Зося стояла непорушно.

Тоді сердито зашипів через настовбурчені вуса:

— А це що таке? Це що за шваль з тобою запанібрата? Га? Щоб тобі на моїх очах отакі шмаркачі гукали "Зоська", як все одно якій лярві?

— Та що ви, тату?.. Це ж другі покликали...

— Мовчи! Хто другі?

Вихрастий хлопчак, що стояв поблизу, раптом пирснув зо сміху і, крутнувшись на одній нозі, галасливо побіг до брами.

Ян скипів.

— Хто другі, питаю? Чого по клубах шляєшся? — і схопив дівчину за рукава.

— Тату, чи ви при пам'яті? Покиньте, бо втечу...

— Втечеш? Ховаєшся? Я ттобі покажу!

Обурення й ревнива підозрілість до краю охопили Яна. Він довше не міг себе стримувати.

— Покажи бумажку!

Дівчина злякано глянула на батька. В очах спалахнув огник одчаю. Хрестом скинула руки на грудях і твердо сказала:

— Не дам.

Ян несамовито труснув нею раз, ще раз і силоміць пустив їй за пазуху волохату руку. Зося ойкнула, але більше не захищалася.

Через хвилину Ян уже розгладжував у себе на колінах зім'ятого папірця й нетерпляче вдивлявся у великі заголовні літери. Скупчивши всю увагу, всі свої знання, він після довгого напруження прочитав: "Анкета".

А далі було писано так дрібно, що й очей не вбереш. Дати комусь прочитати він не насмілювався. Довго й уперто дивився в стелю,

примруживши очі, наче хотів щось пригадати, і врешті безпорадно розвів руками.

Зім'ятий папірець лоскотно затремтів у руці... Рвонув папірця, кинув долі. І зразу стало жаль дівчину, а до себе самого піднялася гнітюча огида. Збентежено зітхнув, похнюпився. І вже до самого кінця роботи, поки всі не розійшлися, ходив, мов у воду пущений.

Коли в конторі стало порожньо, він почув себе краще. Він нарешті лишився сам із своїми болями та думками й завзято приступив до роботи.

Роботи було не дуже багато — повимітати, повитирати, щоб у понеділок на готове прийти, однак він човпав по всіх куточках, обдивлявся кожну дрібничку, всім столам нарівно взичив уваги і всі чорнильниці пообмивав. Хотів у роботі розбавити неприємну гущу сьогоднішнього дня і в той же час затягти цю роботу до сутінок.

Як тільки стемніло, Ян позамикав двері, ключі передав до завгоспа і, заспокоєний втомою, з легким почуттям задоволення самим собою вийшов на вулицю.

Мішок сунув під пахву.

Над заводом, як завжди, горіли вогні, і прокопчений мурований велетень, як завжди вночі, здавався іншим, трохи чудним, строгішим, ніж удень. У повітрі гойдався насичений весняним запахом молодий гомін. Із тьмяних закутків котився безтурботний сміх, такий бадьорий та снажно-різкий, і пропадав десь у гущавині заводських садиб — здається, там, де ледве чутно бринькала мандоліна...

Ян постояв, оглянувся довкола й пішов уздовж заводської стіни, вниз, до самого ставка.

Завод він знав як свої п'ять пальців. Кожну щілину, кожну ямку міг навпомацки знайти. Біля ставка обійшов гниле багнище з іржавою заводською покиддю. Шугнув у рівчак. Підповз до рогу, де починався дощатий паркан...

Ззаду на болоті кумкали жаби, спереду було зовсім тихо. І лише завод оддаля дивився похмуро й строго.

Янові це було вже не вперше. Хоч і сидів цілими днями в темному передпокої й ніби нічого не бачив і не знав, але в нього все було розраховано до дрібнички.

Він лише злегка крекнув, на хвилинку зник у паркані, немов паркан проковтнув його, а через хвилину згинці тим же рівчаком ніс у мішку вугілля.

Звідси до посьолка було далі, зате безпечніше. Сьогодні він рішив трохи дати гаку, піти новим шляхом, понад берегом, ліщиною, потім межею просто до себе в подвір'я. Вибравшись із рівчака, обережно послухав, оглянувся — ніде нікого, тільки здалеку глухо буркотів і похмуро з докором дивився темний велетень та під самим вухом кумкали жаби...

За ліщиною над пагорком підіймалося сяйво — сходив місяць. З комишів куделею повзли тумани, облапували берег, крадькома пропливали в степ. Холодок підбадьорював, підганяв.

Здавалося, що ззаду за ним хтось стежить непомітний, і він поспішив дійти до ліщини, поки місяць не сягнув півнеба. Тут у темряві сів під кущем, щасливий, що проминув найнебезпечніші місця. Так приємно було розправити натруджені м'язи — потягнувся... Закрив очі...

В пам'яті виросла Зося. З нею Ян уже приготувався поговорити довго й ніжно, а з першої ж получки купити їй у кооперативі квітчасту

хусточку, щоб не ходила, як ті коммолки, в червоній набридлій косинці. Коли б гроші, він би їй багато всякої всячини накупив і до роботи б не силував, щоб росла собі спокійно та радісно на заздрість сусідам. І тоді б ніхто не посмів на неї гукати "Зоська", а чемно говорили б "панно Зосю", і тоді б він їй конче висватав панича.

— Їх! їх!.. тьох-тьох-тьох! — десь із гущавини гримнув соловей.

Місяць підплив вище, і жолобиною поміж корчуватих хашів поповзли вогкі тіні.

Ян підвівся, пішов далі.

Щоб не виринути зразу на освітлену галяву, він трохи збочив, пройшов чагарником до самого його краю й лише тут сміливо ступив на межу. Навкоси через галяву колись проклали стежку. Нею тепер рідко хто ходив, але Ян все ж таки рішив бути обережним і йшов трохи осторонь, навспотички.

До посьолку було вже недалеко — хвилин десять ходи.

Раптом на стежці — дві темні постаті, наче із землі... Мовчки, повагом, тісно одна до одної посувалися вони назустріч. Ще не помітили Яна, але були так близько, що вчувалося шарудіння кроків.

Ян знітився, присів.

І в цей же час лунко вдарило на всю галяву:

— Стій! Хто там?

Він кинувся лежмом, нерухомо прикипів до землі.

— Хто там? — знову зірвалося зі стежки й котилося вже просто на нього.

Серце Янове на хвилинку зупинилося, потім застукало часто-часто — і Ян полетів у безодню.

Хто це? Вставай! Ну-бо, вставай! — сердито промовило над самою головою наче знайомим голосом.

Ян підвів голову. Перед ним по коліна у межових бур'янах стояв Савка.

— Це ви, Яне? Ви що тут?

Ян мовчав.

— А це що за мішок? Ага, вугілля...

— Ой, товаришу Савко, не губіть,— перелякано завовтузився Ян,— не губіть, голубчику!.. У мене ж діти, жінка... нестатки, самі знаєте... не губіть!..

Савка підвів руку, застиг... Потім рішуче нагнувся до нього й прошепотів крізь зуби:

— Мовчи, погань... Пам'ятай, щоб це в останній раз! Катісь! — і ткнув чоботом у мішок.

Ян покірно й швидко встав. До самого дому він уже не оглядався. Ішов підтюпцем, а ноги йому здавалися чужою, чудною машиною. Все довкола було наче в густому тумані. Голова спорожніла й болісно гула.

І коли Клімця на його голос відчиняла двері, власний голос видався йому теж чудним, чужим.

— Чого це ти так довго? — спитала Клімця,

Яна враз наче гачком рвонуло всередині. Оскаженіло-суворо глянув на неї і так гупнув серед кухні мішком, що з підлоги знялася хмара і полохливо затремтів мисник.

— Та чого ти, Яне? — тихо й тривожно підняла опухлі очі.

Все, що накипіло в ньому за цілий день, тепер готове було вибухнути немилосердим гнівом. Але він згадав про Зосю. Стримався.

Од печі йшло духмяне тепло. Припічок був чистий, старанно підмащений рожевою глиною. На всю хату стояв запах свіжого, ще гарячого хліба. Янове роздратування помаленьку вгамувалося, і він почав мовчки крутити цигарку.

— Умивайся, Яне,— обережно підійшла Клімця.

Тоді він несподівано для себе самого з якимся невиразним тремтінням взяв її за лікоть і, оглядаючись на другу кімнату, щоб не почула Зося, тихенько розповів про все, що з ним сталося. Скінчивши, тихо спитав:

— Зося спить?

Клімця заморгала очима й піднесла до носа кінець фартушка.

— Що таке? Зося спить, питаю?

— Нема Зосі.

— А де?

— Нема Зосі... пішла... з Савкою пішла...

Мов громом ударило Яна — все довкола тіпнулось, затанцювало перед очима.

— Як пішла?

— Вчора посварилася зі мною, а сьогодні на заводі десь зникла... ото я тобі казала... потім вдень прибігла й плакала... А оце недавно постукав Савка. Ніколи не ходила, а теперечки пішла...

— Та що таке? Не розумію...

Клімця знесилено похилилася на одвірок і безнадійно-гірко захлипала в жменю:

— Мабуть, і в комсомол піде... Збирається... І Савка нависом вчащає... Я тільки боялася тобі говорити, думала — передуріє дівка та й опам'ятається... І богу перестала давно молитися.

— Так це вона?.. Ага, тепер усе розумію,— глибоко зітхнув Ян,— тепер усе...

Розгублено сів на мішок з вугіллям, низько схилив голову.

— Що ти? — обізвалася Клімця.

Він їй не відповів.

Замовкли. Мовчали довго. В хаті стало тихо, як на кладовищі.

І тільки десь у нічній далечині велично й снажно гриміли солов'ї.

Харків, 1924